

RECEPTION CEREMONY IN THE KHAN'S PALACE AND PROCEDURES FOR ITS ORGANIZATION

Jurabek Abdurakhmonovich Polvonov

Lecturer

Tashkent military-academic lyceum "School of Temurbeks"

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: polnovovjurabek@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: Khan, 13 years, 12th century, Nizamulmulk, mid-16th century, 18th century, 1740, "rabort", Iran, 1842, 1837, Karaqi, Tashovli Palace, Old Arch

Received: 20.06.23

Accepted: 22.06.23

Published: 24.06.23

Abstract: This article is a collection of source-based information on the history of the Khanate of Khiva, its important subjects and rules of procedure. It focused on the important aspects of international embassy relations, tried to reveal the reception ceremony in the Khan's palace and the procedures for its organization on the basis of sources.

XON SAROYIDA QABUL MAROSIMI VA UNI TASHKIL ETISH TARTIBLARI

Jurabek Abdurahmonovich Polvonov

o'qituvchi

Toshkent “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: polvonovjurabek@mail.ru

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Xan, 13 yillik, XII asrda, Nizomulmulk, XVI asr oʻrtalari, XVIII asr, 1740-yil, “rabot”, Eron, 1842-yil, 1837-yili, Qarogʻchi, Toshhovli saroyi, Koʻhna ark

Annotatsiya: Ushbu maqola Xiva xonligining tarixi, uning muhim bochqichlari va tartib qoidalarini doir manbalarga tayangan ma'lumuotlar jamlangan. Unda asosiy e'tibor xalqaro elchilik munosabatlarining muhim jihatlariga, Xon saroyida qabul marosimi va uni tashkil etish tartiblari manbalar asosida ochib berishga harakat qilingan.

ЦЕРЕМОНИЯ ПРИЕМА В ХАНСКОМ ДВОРЦЕ И ПОРЯДОК ЕЕ ОРГАНИЗАЦИИ

*Джурабек Абдурахмонович Полвонов**преподаватель**Ташкентский военно-академический лицей «Школа темурбеков»**Ташкент, Узбекистан**E-mail: polnovovjurabek@mail.ru*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Хан, 13 лет, 12 век, Низамулмулк, середина 16 века, 18 век, 1740 год, «работ», Иран, 1842 год, 1837 год, Караки, дворец Ташовли, Старая арка

Аннотация: Данная статья представляет собой сборник источниковедческих сведений по истории Хивинского ханства, его важных субъектах и правилах процедуры. В ней акцентировано внимание на важных аспектах международных посольских отношений, на основе источников предпринята попытка раскрыть церемонию приема в ханском дворце и порядок ее организации.

KIRISH

Qadimgi davlatlarning shakllanishi va rivojlanishi jarayoni xalqaro munosabatlarning paydo bo'lishi va evolyutsiyasiga bog'liq ravishda takomillashib bordi. Xalqaro elchilik munosabatlari o'z taraqqiyotida bir necha bosqichlarni bosib o'tgani ma'lum. Qadim asoslarga ega bo'lgan turkiy davlatchiligimiz tarixida ham elchilik munosabatlari o'ziga xos rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Yerosiyoning ulkan hududini egallagan turkey xalqlar xalqaro munosabatlarda asosiy mezonlarni, huquqiy normalarni ishlab chiqish va tarqalishida ham katta o'rin egallaganlar. Xususan, xorijiy elchilarni qabul qilish marosimi asrlar davomida takomillashib borgan. Elchilarni qabul qilishda o'sha tarixiy sharoitda mavjud siyosiy vaziyat, ikki tamonlama munosabatlarning holati va o'zaro manfaatdorlik masalalari ham hisobga olingan.

Xiva xonligida ham qadim turkiy davlatchilik, xususan, o'zbek davlatchiligi tarixida vujudga kelib qaror topgan xalqaro elchilik munosabatlari tamoiylariga qat'iy amal qilingan. Shu sababli xalqaro elchilik munosabatlarining muhim jihatlariga va ularning milliy davlatchiligimiz tarixida tutgan o'rniga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

ASOSIY QISM

Qadimgi davrdan boshlab elchilik munosabatlari turli mamlakatlar o'rtasidagi siyosiy muloqatda katta o'rin tutganligiga ham e'tibor qaratish lozim. Elchilik missiyalarining vazifalariga to'xtalganda muhim bir jixatga qisqacha to'xtalib o'tish lozim. Chunki xalqaro diplomatik aloqalarning shakllanishi va kuchayib borishi elchilik missiyasi a'zolari oldiga katta vazifalar qo'ya boshladi. Elchilar va elchilik missiyasi a'zolari - nozik psixolog va kuzatuvchi,

geograf, etnograf, tarixchi-publitsist va mohir qalamkash-ijodkor hislatlariga ega bo'lishi talab etila boshladi. Elchilik missiyalari faoliyatida yana bir muhim jihat borki, bu elchilarning faoliyatining qadimgi davrdan boshlab jasuslik ma'lumotlarini yig'ishga yo'naltirilganligidir. Davrlar o'tishi bilan elchilarning bu faoliyati nozik san'at darajasiga ko'tarildi. Elchilardan ular borgan mamlakatda nafaqat saroy hayoti, hukmdor doiralari va ularning rejalari to'g'risida, balki o'sha mamlakatning xalqi, siyosiy tuzumi, iqtisodiy va harbiy qudrati, shaharlari, xo'jalik turlari, aloqa-kommunikatsiya tizimi va boshqa muhim ma'lumotlarni yig'ish ham talab etila boshlandi. Shu tufayli xam elchilik missiyalari qadimgi davr va o'rta asrlardagi ijtimoiy-siyosiy va harbiy strategik ahamiyatga ega ma'lumotlar yig'ishda muhim o'rin tutardi.

Elchilik aloqalari qadimgi davrdan boshlab turli mamlakatlar o'rtasida siyosiy va iqtisodiy madaniy aloqalarni yo'lga qo'yishga xizmat qilib kelgan. O'z davrida Buyuk ipak yo'liga ham Xan imperiyasining poytaxtidan chiqqan elchi Chjan-Szyan asos solgan edi. Bu elchi faoliyati Xitoy uchun "G'arbiy o'lkalar"ning va ularga olib boruvchi yo'llarning kashf qilinishiga, ular orqali O'rta Osiyo va boshqa mamlakatlar, xususan, Parfiya, Hindiston va Rim imperiyasi bilan izchil aloqalarining boshlanishiga olib keldi.

Bu yerda bir masalaga, ya'ni elchilarning yana bir yashirin missiyasiga ham e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Bu elchilarning o'z mamlakati uchun muhim bo'lgan jasuslik ma'lumotlarini yig'ishga yo'naltirilgan faoliyatidir. Xitoy uchun "G'arbiy o'lkalar"ni kashf qilgan Chjan Syanning O'rta Osiyoga 13 yillik sayohatidan keyin Xan sulolasi hukmdori Xitoydan shimol va janubiy o'lkalarga to'rtta yo'nalish bo'ylab elchilar yuborishga farmon beradi. Qadimgi Xitoy manbalarida bu elchilar "Jasuslar" deb nomlanib, ularga qo'shni o'lkalar hukmdorlarini bir-birlari bilan nizolashtirish vazifasi yuklatilgan. Bu ham Xitoyning bu davrdagi tashqi siyosatidagi ustuvor yo'nalishlarni yaqqol ko'rsatib turibdi.

Albatta, qadim davlatchilik an'analari ega bo'lgan turkiy xalqlarda ham elchilar oldiga ma'lum va katta vazifalar ko'yilgan. Xususan, podshohning elchi yuborishdan maqsadi xat yuborib, hol-ahvol so'rash emasdi. Elchi o'zi tashrif buyurgan mamlakatning podshosi, saroy tartiblari, amaldorlari, lashkari, qurol-aslaha miqdori, aloqa yo'llari va mamlakat siyosiy-iqtisodiy hayotiga oid boshqa ko'plab ma'lumotlarni keltirishi ham lozim edi. Bu haqda XII asrda Saljuqiylar davlatida 30 yil vazirlik qilgan Nizomulmulkning "Siyar ul-muluk" yoki "Siyosatnoma" asarida ham batafsil to'xtalib o'tilgan. Elchilik missiyalariga nisbatan qo'yiladigan bunday talablar, albatta, barcha davrlarda ham o'z ahamiyatini saqlab qolganligi, shubhasiz.

Biz tadqiqotimizda ko'rib chiqilayotgan davrda, ya'ni (XVI asr o'rtalaridan boshlab Buxoro va Xiva xonliklarining Moskva knyazligi bilan elchilik aloqalari shakllana boshlangach)

O'rta Osiyoga tashrif buyurgan rus elchilik missiyalari a'zolariga yuqorida aytilgan barcha vazifalar topshirilganligiga shubha yo'q. Bu rus diplomatiyasi tarixi bilan shug'ullangan tadqiqotchilar asarlarida ham ko'rsatib o'tilgan. XVI asr o'rtalarida Buxoro, Balx va Urganchdan Moskvaga yuborilgan elchilik missiyalari, xususan, Ivan IV Grozniy tomonidan Xiva va Buxoroga jo'natilgan Antoni Jenkinson boshchiligidagi rus elchilari faoliyatida ham bu narsani ko'rish mumkin.

Ayniqsa, XVII asrdan boshlab, rus elchilari faoliyatida bu jihatga katta e'tibor berilib, rus hukmron doiralarida o'zbek xonliklari, xususan Xiva xonligi haqida ma'lumotlar ko'payib bordi. Masalan, 1858-yilda Xiva va Buxoroga jo'natilgan Ignatev boshchiligidagi rus elchilik missiyasi oldiga Orol dengizi va Amudaryo suv yo'lidan rus kemalari foydalanishi uchun imkoniyat yaratish masalasini hal qilish yuklatilgan bo'lib, bu bilan Petr I davrida amalga oshmay qolgan vazifani bajarish ko'zda tutilgan edi.

O'zbek xonliklariga jo'natilayotgan Elchilar Moskvadan jo'nash oldidan "ishonch yorlig'i", ya'ni elchining shaxsini va elchilik vazifasini bajarishga vakil qilinganligini tasdiqlovchi hujjatni hamda elchining va elchilik missiyasining vazifasi batafsil bayon etilgan "Yo'riqnoma" olar edilar. Bu yo'riqnomada, shuningdek, elchiga begona mamlakatda turli vaziyatlarda: yo'lda, muzokaralar paytida, qabul paytida, bazmlarda va boshqa vaqtda o'zini tutish, o'z podshosining obro'yini to'kmaslik haqida ko'rsatma berilar edi.

XVIII asrdan boshlab esa Rossiyadan O'rta Osiyoga kelgan har bir kishiga, u elchilik missiyasi a'zosi bo'lmasa ham, hukumat idoralaridan maxsus ko'rsatmalar va yo'riqnomalar olib, ularda kommunikatsiya yo'llari, shaharlar va boshqalarga e'tibor qaratish kerakligi ta'kidlangan.

1740-yilda Xivaga kelgan Orenburg dragun polkining poruchigi Dmitriy Gladishevning yozishicha, "Xonning o'tovida Orol beklari va uning amaldorlari o'tirgan edi. Xon eng hurmatli joyda o'tovning to'rida o'tirgan bo'lib, uning ikki tomonida qirqqa yaqin Xiva zadogonlari o'tirardilar.

Ma'lumotlarga qaraganda, so'nggi o'rta asrlarda O'rta Osiyodan va boshqa mamlakatlardan kelgan savdogarlarga Xitoyning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Suchjou va Ganchjou (Kamju) shaharlarigacha borishga ruxsat etilgan. Elchilik missiyalari tarkibida esa 100 tadan ortiq kishi bo'lmasligi kerak edi. Elchilarni ham ko'p holatlarda chegara shaharlarida qabul qilishib, Pekinga 20 dan ortiq kishi o'tkazilmagan. Bu siyosat Xitoy hukumatining tashqi savdo aloqalarini butunlay davlat monopoliyasiga aylantirishga bo'lgan harakati bilan bog'liq edi.

Mintaqaning qadimgi davlatlari tomonidan qo'shni mamlakatlarga elchilar jo'natilganda borilayotgan mamlakat hukmdoriga sovg'a sifatida qimmatbaho va nodir mahsulotlar olib borilgan.

Savdo yo'llari bo'ylab harakat qiladigan elchilik missiyalarini, choparlarni oziq-ovqat va ulov vositalari bilan ta'minlash yo'lga qo'yilishi, uzoq o'lkalarga yuboriladigan elchilik missiyalarini, savdo karvonlarini qo'riqlovchi maxsus qurolli guruhlar, yo'l boshlovchilar xizmati paydo bo'lganligini ham elchilik munosabatlari rivojiga xizmat qilgan. Biz ko'rib o'tayotgan davrda ham karvon yo'llarida elchilar va elchilik missiyalari a'zolari, turli toifadagi amaldorlar, davlat xizmatchilari, choparlar, maxsus yorliqqa ega bo'lgan savdogarlarning xavfsizligini ta'minlashga va ularga boshqa tegishli xizmatlar ko'rsatishga katta e'tibor qaratilardi.

Xiva xonligi davrida, elchilar kutib olish tartibi uchun "rabot" deb ataluvchi tizim mavjud edi. Bu tizim, Xiva shahrida ko'plab rabotxonalarda joylashgan edi va boshqa davlatlardan kelgan elchilar shu rabotxonalarda yig'ilgan edi.

Elchilar kutib olish tartibi odatda quyidagi tartibda bo'lib o'tilardi:

1. Elchi Xiva shahrida kelganida rabotxona direktoriga murojaat qiladi va elchilikni bajarish uchun ruxsat so'raydi.
2. Elchi uchun elchilik guvohnomasi tuziladi, bu guvohnoma elchining to'g'risida ma'lumotlar va uning elchilik huquqlarini o'z ichiga oladi.
3. Elchi rabotxonada turib, kutilayotgan zamoncha uchun uy joyi taqdim etiladi.
4. Elchi o'zining mahsulotlari, ko'chirib olish uchun to'lov va boshqa shartlar haqida kelishadi.
5. Elchilik muddati tugaganida, elchi mahsulotlarni qaytaradi, rabotxona direktori esa elchiga undan qolgan mablag'ni to'lashadi.

Xiva xonligida elchilar xavfsizligi, davlat tarkibidagi xususiy kuchlar tomonidan ta'minlanib kelgan edi. Xiva xonligi davrida, elchilar ko'plab xavfsizlik tizimlari bilan ta'minlangan edi.

Birinchi navbatda, Xiva xonligi kuchlari tomonidan xonlikda xavfsizlikni ta'minlash uchun ko'plab ishlar amalga oshirilgan edi. Xonlik kuchlari, shahar va shahar atrofidagi qishloqlar uchun politsiya tarkibida xususiy turli kuchlar tashkil etganlar. Bu kuchlar, elchilar va turistlar xavfsizligini ta'minlash uchun shahar va qishloqlarda kuzatishlar o'tkazishganlar.

Ikkinchi navbatda, elchilarning xavfsizligini ta'minlash uchun, elchilikni bajarish uchun belgilangan xonadonlarda yashash shart qo'yilgan edi. Bu xonadonlarda yashovchi elchilar, shahar kuchlari tomonidan kuzatilgan va xonadonlarga kirish va chiqishlar nazorat qilinagan.

Shuningdek, Xiva xonligi davrida, elchilar o'zlarining va mahsulotlarining xavfsizligini ta'minlash uchun belgilangan xususiy huquq va shartlarni o'z ichiga olgan elchilik guvohnomasi tuzilgan. Bu guvohnoma elchining to'g'risida ma'lumotlar va uning elchilik huquqlarini o'z ichiga oladi.

Xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanib borishi o'z ulov vositalari bilan savdo karvonlariga xizmat ko'rsatuvchi kishilar guruhi – kirakashlar toifasining shakllanishiga ham olib keldi. Kirakashlar odatda savdo karvoni o'tadigan hududa yashovchi xalqlar vakillari bo'lgan. O'rta asrlarda kirakashlik aholining ayrim tabaqalari va hatto ko'chmanchi turkman va qozoqlarning ayrim qabilalari uchun yagona daromad manbai bo'lgani ma'lum. Xususan, so'nggi o'rta asrlarda O'rta Osiyoning Rossiya shaharlari va Kaspiybo'yidagi Eron shaharlari bilan savdo aloqalarida qozoqlar va turkmanlar yirik savdo karvonlariga yo'l boshlovchi va kirakash bo'lib yollangan. Bu holatni 1842-yilda Erondan kelgan Muhammad Alixon G'ofur hamda 1851-yilda Erondan Xivaga elchi bo'lib kelgan Rizoqulixon Hidoyat boshchiligidagi elchilarning mahalliy yavmut turkman qabilalaridan kirakash tuyakashlarni yollaganligi misolida ham ko'ramiz.

Xiva xonlarining bu davrda davlat tizimida islohotlar o'tkazish, o'z hududlarini harbiy yo'llar bilan qo'shnilar yerlari hisobidan kengaytirishga urinishi va asir olinganlar hisobidan ham mamlakat aholisi etnik tarkibini oshirish yo'li orqali iqtisodni ko'tarish kabi rejalarni amalga oshirayotgani hamda Rossiya va Angliya mamlakatlarining O'rta Osiyo davlatlari va Eronning shimoliy-sharqiy hududlarini siyosiy raqobat maydoniga aylantirishni jadal sur'atlar bilan boshlab yuborgani mintaqada, jumladan, Xiva xonligida diplomatik aloqalarning kuchayishi, yevropalik mutaxassis-harbiylarning siyosiy maqsadlarda kelishining faollashuviga olib keldi.

Xiva davlatiga qo'shni Eronning Xurosondagi Saraxs, Mazduron, Daragaz, Mashhad, Nishopur va Mozondorondagi Astrobod kabi shahar va tumanlari doimiy ravishda xivaliklar bosqin-chopqiniga uchrab, aholining asir olib ketilishi va eronliklar tomonidan ham shu kabi javob hujumlari uyushtirib turilishi hamda Kavkazdagi rus-eron urushlarida yengilgan qojorlar davlatining shimoliy-sharqiy hududiga ham ruslar ko'z tika boshlagani, ayniqsa, ruslarning mintaqadagi Angliyaga qarshilik siyosati orqasida O'rta Osiyo yerlariga hujum uyushtirishni ko'zlayotgani Eronni Xiva davlati bilan mustahkam siyosiy munosabatlarni o'rnatib, yaxshi qo'shnichilikni yo'lga qo'yish va birgalikda har ikkala davlat uchun o'ta yomon oqibatga ega g'arbdan bo'ladigan mustamlakachilik bosqinlari oldini olish choralarini izlash, eronlik qullarni ozod qilish va qul savdosiga barham berishga erishish kabi masalalarni yechish maqsadida diplomatik aloqalarni amalga oshirishga majbur qildi. Chunki, qojorlar davlati dastlab siyosiy Xiva bilan ana shunday choralarni izlash o'rniga, xivaliklar hujumlari borasida yordam so'rab Rossiya va Angliyaga murojaat qiladilar. Xuddi shuni kutib turgan har ikkala davlat darhol

bunday yordamga turli usullar bilan hozir ekanini bildiradilar. Masalan, 1839 yil boshida rus davlatining Tehrondagi doimiy elchisi Eron Tashqi vazirligiga Nota bilan javob qaytarib, xivaliklar ana shunday hamlalarni Kaspiy bo'yidagi rus harbiy istehkomi-1833-yili qurilgan Novo-Aleksandrovsk qal'asiga ham uyushtirayotgani, shu sababli ham Xiva xonligiga tanbeh berish maqsadida siyosiy Rossiyaning urush harakatlarini boshlab yuborishga tayyor ekanini bildiradi. Unda aytilishicha, ruslar Kaspiy dengizdan va quruqlikdan yurish boshlab, tez fursat ichida Xiva davlatiga barham berilishi ko'zda tutilgan. Qojor davlati siyosatchilarining yordam so'rab qilgan murojaati oqibatda o'zlariga dushman bo'lib chiqqanidan o'takalari yorilib, darhol bunday hamkorlikdan bosh tortishadi va masalani ikkala musulmon davlat o'zlari hal qilishini rasman e'lon etishadi va shu maqsadda 1832-yili Xivaga yuborilgan eronlik elchi Yalangto'shxon, 1837-yili Nodir Mirzo bu kabi masalani muvaffaqiyat bilan hal qilib qaytishgani eslatiladi. Chunki, agar, ruslar dengizdan hujum qilib, Saraxs, Axal, Tajan, Niso, Obivard, Marvni qo'lga kiritsalar, bu degani ilgari Eronniki bo'lib kelgan mazkur yerlarning ham bir umr qo'ldan chiqishi edi. To'g'ri, mazkur elchilikdan so'ng eronliklar Xuroson voliysi shohzoda Abbosqulixon noyib us-saltana vafotigacha bo'lgan davrda xivaliklar hamlasidan tinch yashadilar. Biroq, 1837-yili yavmudlar xoni Maxdumquli Xiva xoni Olloqulixon bilan birgalikda yana Xurosonga bosqinchilik hujumlarini boshlab yubordi. Munis, Ogahiy ma'lumotlaridan bilamizki, Muhammad Rahimxon I, Olloqulixon Xuroson yerlariga bir necha bor hujum uyushtirib, aholiga ko'p moddiy va ma'naviy talafot yetkazganlar. Albatta, bunday hujumlarning anchasi Eron qo'shiniga dosh bera olmagan xivaliklar uchun muvaffaqiyatsizlik bilan tugab turgan. Ammo, baribir, Xiva bozorlari eronlik qullarga to'lib ketgan. Zero, bunday asirlar turkman va hazora qabilalari bosqinchilari tomonidan ham olib kelingan. Qolaversa, eronlik mualliflarning o'zi va yevropalik muarrixlar yozishicha, Xurosondagi ayrim amaldorlarning o'zlari ham pora va pul evaziga o'z vatandoshlarining asirlikka tushishiga zamin yaratishgan. Muhammad Alixon G'afur, Abbos Quli, Rizoqulixon Hidoyat kabi eronlik elchilar va Mak-Gahan, Bayoniy ma'lumotiga qaraganda, Xorazmdagi eronlik asirlar soni 30 mingdan oshgan. Ana shu singari masalalarni do'stona ravishda hal etish va xivaliklarni ruslarning bosqini ehtimolidan ogohlantirish uchun Muhammadshoh qojor Xorazm va Buxoroga Hoj Mirzo E'timoduddavla ismli siyosiy arbobni elchi qilib yubormoqchi bo'ladi. Bundan xabar topgan inglizlar o'zlarining Tehrondagi elchisi o'rinbosari polkovnik Shelni shu elchiga qo'shib jo'natishni bildiradilar. Albatta, bu holning elchilik ishiga xalal berishini anglagan eronliklar darhol mazkur safarni amalga oshirish fikridan qaytishadi.

Elchilik masalasiga qaytadigan bo'lsak, muvaffaqiyat bilan amalga oshgan bunday diplomatik vazifalardan biri Xuroson voliysi shohzoda Komron Mirzoning

Xorazmga o'z o'g'li Nodir Mirzo boshliq hay'atni jo'natishi bilan amalga oshgan edi. Nodir Mirzo Olloqulixon bilan Muhammadshoh davlati o'rtasida do'stlik o'rnatadi. Shundan so'ng Olloqulixon Muhammadshohning 1838-1839-yili Hirot ustiga yurishida yordam sifatida o'zining 1500 nafar askarini Xalifa Abdurahmon turkman boshchiligida Eronga yuboradi. Ammo, Muhammadshoh davlatining inglizlar qarshiligiga uchrab, Hirot hokimi afg'on Komron Mirzo durroneydan yengilishi natijasida Olloqulixon fikrini o'zgartirib, ahdu paymonni buzgancha, yana Xurosonga yurishlarini boshlab yuboradi. Ogahiy yozishicha, shunda Muhammadshoh tomonidan shohning Hodiyyon nomli ishonchli bir odami Olloqulixon oldiga elchi bo'lib kelgan. U o'z shohi nomidan ilgarigi do'stlikni tiklashni so'raydi va xon bu elchiga qo'shib Tehronga o'z elchisi Bekish xalifani jo'natadi. Yuqorida ko'rganimizdek, qaltis vaziyat vujudga kelib, xivaliklarni bosqin ehtimolidan ogohlantirish maqsadida yashirincha yana bir elchilik ham amalga oshgan. Eslatib o'tish lozimki, Ogahiy ayrim elchilarning maqsadlarini bir necha satrda bo'lsa ham aniq yozsa-da, boshqa o'rinlarda faqat kichik bir xabar berib o'tadi, gohida esa nomlarini ham yozmaydi. Hozircha, ilm ahliga eronlik elchilardan faqat Mirzo Rizo Mezon Oqoyi muhandisboshi va Muhammad Alixon G'afur, Abbos Qulixon, Rizoqulixon Hidoyat xotiralarigina ma'lum bo'lib, boshqa elchilar hisobotlari borasida izlanish olib borilmagan. Mirzo Rizoning o'z elchiligiga doir kundaliklari ham uning avlodlari qo'lida saqlanib, hozircha chop etilmagan. Bu kundalikdagi ayrim fikrlar olimlar tomonidan bor-yo'g'i bir maqola doirasida e'lon qilindi, xolos. Bu maqolada aytilishicha, Mirzo Rizo rus-eron urushida Abbos Mirzo to'pxonasida zobit bo'lib xizmat qilgan. Shundan so'ng Angliyadagi qirollik akademiyasining chizmachilik-muhandislik fakultetini tamomlagan. Uning Xivaga yashirincha safari 1255 yil 5-safar kuni (1839-yil fevral) Soriy shahridan yo'lga chiqish bilan boshlangan. Mirzo Rizo o'sha yil yozida Xivaga yetib kelib, Olloqulixon bilan uchrashadi va o'z elchiligi maqsadlarini bildirib, jumladan, xonni ruslar hujumidan ogohlantiradi. Darhaqiqat, 1839-yili noyabrida Orenburgdagi graf Perovskiyning harbiy ekspeditsiya korpusi Xiva ustiga yuboriladi. Olloqulixon uning 12 minglik qurollangan qo'shini ustiga Xo'janiyozboy boshliq 10 ming kishilik otliq askarlarini jo'natadi. Rus qo'shini tor-mor keltirilib, ko'plari ayovsiz qirib tashlanadi va ayrimlari asir olinadi. Bu paytda hali Mirzo Rizo muhandisboshi Xivada o'tirgan edi. U o'rtadagi munosabatlar iliqlashishiga birmuncha hissa qo'shib, bir yildan ko'proq vaqtdan so'ng xorazmlik elchi Otaniyoz mahramni ham yoniga solib, Olloqulixonning shohga sovg'a qilgan 40 bosh sara ot va boshqa qimmatbaho tuhfalari bilan h. 1256 (m. 1840) yili Tehronga qaytib ketadi. Mirzo Rizo elchiligi haqidagi ayrim qaydlar 1842-yili Olloqulixon oldiga elchi bo'lib kelgan Muhammad Alixon G'afur kundaliklari va 1851-yili Muhammad Aminxon huzuriga yangi yosh shoh Nosiriddinshoh tomonidan yuborilgan Rizoqulixon Hidoyatning

“Saforatnomayi Xorazm” va Ogahiyning tarixga oid asarlarida uchraydi.

Ogahiy va eronlik elchilar ma'lumotlariga qaraganda, 1812-1852-yillar oralig'ida Xivadan Eronga Bekish xalifa, Nodir sardor, Umarshayx, Amirxon, Badirxonbek, Muhammad Husaynbek, Bekniyoz mahram (ikki marta), Durdibek, Muhammad Sharif kabi elchilar borishgan.

Xivaga elchiligi hisoboti bizgacha yetib kelgan Muhammad Alixon G'afur Xorazmga Muhammadshoh qojor (v. 1264 yil 6-shavvol/1848 yil 4-sentabr) tomonidan yuborilgan bo'lib, u bilan birga Xorazmga Angliya va Rossiyaning Tehrondagi doimiy elchixonasi xodimlari ham kelishadi. Bu va xon bilan olib borilgan muzokaralardan bu elchining asosiy vazifasi ikki mamlakat o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatish, eronlik asirlarni tutqunlikdan qutqarish hamda qul savdosiga chek qo'yish masalalarini ilgari surishdan iboratligi ma'lum bo'lib turibdi. Elchilikka esa quyidagi voqea sabab va bahona bo'lgan: 1841-yili yozida ziyoratchilar karvoniga hujum uyushtirgan talonchi turkmanlar guruhi Mashhad atrofini chopqin qilib, ancha odamlarni ham o'zlari bilan Xivaga olib ketadilar. Ittifoqo, o'sha kuni shahar chekkasida Xuroson voliysi Osaf ud-davla akasining o'g'li Vali Muhammadxon ham ozchilik odamlari bilan ov qilib yurgan bo'ladi.

Qaroqchilar bu ashrafzodani ham asir olib, avval Marv, so'ng Xiva xoni oldiga eltadilar. U tutqunlikda hayot kechira boshlaydi. Amakisi bu jiyanini qutqarish masalasida Muhammadshoh qojorga murojaat qiladi. Shoh shu va umuman barcha eronlik tutqunlarni ozod qilish yuzasidan muzokara olib borish uchun Muhammad Alixon G'afur ismli siyosatchini Olloqulixon huzuriga elchilikka yuboradi. Unga qo'shilib, mazkur talablarni Angliya va Rusiya tarafidan ham qo'yish uchun bu davlatlarning Erondagi doimiy elchilari vakillari Vilyam Tomson va Muhammad Hasanbek ham Xiva sari yo'lga tushadilar. Eron elchisi yozishicha, Muhammad Alixon G'afur Olloqulixon bilan bir necha bor jiddiy muzokaralar olib boradi.

Eron elchisining ayrim qaydlariga qaraganda, ingliz va rus muxtor vaziri (Erondagi doimiy elchilari) vakillarining u bilan Xivaga kelishi, bu elchi faoliyatiga ancha ziyon yetkazgan. Masalan, ular diplomatiya etikasi doirasidan chiqib, Eron elchisini o'zboshimchaliklari va ayrim qiliqlari bilan qiyin ahvolga solib qo'yadilar. Albatta ularning bu ishlari tagida Eron-Xiva aloqalarini buzishga, tezroq urush chiqarishga intilish kabi nayranglari borligi yaqqol sezilib turadi. Ma'lumki, bunday mojaroning oqibatlari Eron va O'rta Osiyo mamlakatlari uchun juda fojeali bo'lishi va yana har xil kutilmagan hodisalarga olib kelishi muqarrar edi. Bunday urushda ikki tomon ham zaiflashsa yoki kutilmagan sabablarga ko'ra u cho'zilib ketsa, bu yurtlarga ko'z olaytirayotganlarning oshig'i olchi bo'lajagi ma'lum edi. Shu sababli Olloqulixon ham ularning Eron elchisi bilan birga kelganliklarini yoqtirmaydi va buni elchiga ochiq aytib, qattiq xafa

bo'ladi. Ammo Muhammad Alixon G'afur Xiva xoni e'tiroziga qarshi so'z topolmaydi, bu bilan esa ularni chorasizlikdan olib kelganini bildiradi. Xullas, ikki oy davom etgan muzokaralar deyarlik natijasiz tugaydi. Xorazmdagi o'ttiz ming nafar eronlik tutqunlardan hech bittasi ozod qilinmaydi. Hatto, Muhammad Valixon ham yurtiga qaytarilmaydi. Ammo, xon Eron bilan do'stlik o'z o'rnida qolajagi, chegara hudud ma'murlariga bosqinni to'xtatish to'g'risida qattiq hukm chiqarganligi, lekin, asirlarni ozod qilish masalasi ancha murakkabligi, ularni odamlar katta pullar evaziga odam qaroqchilaridan sotib olganliklari, davlatning esa qayta sotib olib, eronliklarni ozod qilishga qurbi yetmasligini aytadi. Elchi esa bu narsaga bir bahona sifatida qaraydi.

Albatta, Muhammad Alixonning elchiligi butunlay samarasiz bo'lmagan, xon undan, ikki davlat do'stligi saqlanib qolajagi izhori sifatida muzokaralar uchun Xiva tomoni ochiq ekani va tez orada Eron podshosi yana elchi yuborishi lozimligi to'g'risidagi fikrlarni shohga albatta yetkazishni so'raydi. Shundan ko'p o'tmay, aniqrog'i, Olloqulixon vafoti(1842-yil dekabridan so'ng Muhammad Amin to'ra tashabbusi bilan Muhammad Valixon do'stona munosabatlar dalili sifatida ozod qilinadi va unga qo'shib o'z elchilarini ham Tehronga jo'natadilar.

Bayoniy va Ogahiy larnig yozishicha "Nurullaboy" nomi bilan mashhur bog'dagi yangi imoratlarning kun chiqar tomonida qurilgan bu ko'rinishxona juda chiroyli bo'lib, unga Ogahiy shunday tarix aytgan: – "Ko'rinishxona u valo" (ulug' ko'rinishxona) ushbu so'zlardan abjad hisobi bo'yicha hijriy 1276 melodiy 1859-yillar topildi.

XULOSA

O'z davrida ko'rinishxonada yoz paytida ochiq havoda qabul marosimlari o'tkazilgan. Feruz vafotidan so'ng taxtga chiqqan Isfandiyorxon (1910-1918) o'zi uchun yangi uslubdagi Nurullaboy saroyini qurdirib, bu bog'dagi qurilishlarga nuqta qo'yadi. Yangi qurilgan qabulxona chet ellik (rossiyalik) mehmonlarni qabul qilish maqsadida qurilgan. Qabulxona 1906 – 1912 yillarda qurilgan, o'yma naqshi juda nafis qilib ishlangan va bronza rang bilan bo'yalgan. Xon saroyini

Xivadagi xonlar qarorgohining yangi binolari Toshhovli saroyi va Nurullaboyda ko'rinishxonalar qurilishi qadimgi xonlar qasrini Ko'hna ark nomi bilan atalishiga sabab bo'lgan. Xonning qarorgohi – Arkda davlat hayotiga tegishli siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa barcha masalalar hal etilgan. Arkda xon va uning oilasidan tashqari xonlikning butun bosh mahkamasi joylashgan. Ark oldidagi maydonda xonlikning har xil bayram tantanalari o'tkazilgan. Xon chiqishi marosimi o'tkazilgan, hukmdorning farmoni oliylari xalqqa o'qib eshittirilgan. Xon saroyi haqida 1863 yilda Xivaga kelgan venger olimi Armini Vamberi shunday yozadi:–"O'rta Osiyodagi barcha hukmdorlarning saroyi kabi Xiva Arki ham juda

mustahkam va ikkita qal'a devori bilan o'rab olingan. Arkka kiraverishda ikkita to'p turadi. O'ymakor naqshlar bilan bezatilgan bu to'plar, aftidan Dehlida ishlangan bo'lsa kerak". Xiva xonlarining qarorgohi-Arkning ichki maydoni bir gektardan ziyodroq bo'lib, unga asosiy sharqiy darvozasidan kiriladi. Ark darvozasi mirshab boshliq o'ndan ziyod navkarlar tomonidan qo'riqlangan.

Xonlik davrida Ark ichiga kirilgach, to'g'ri dahliz orqali xon qabulxonasiga borilgan. Qabulxona oldida maxsus tekshiruvdan o'tkazilib, qabulga qo'yilgan. Xiva xonligida Arzxona, salomxona, ko'rinishxona nomlari bilan atalgan Arkning qabulxonasi bitta katta ayvon, uning to'rida hukmdor taxti o'rnashgan qishgi qabulxonadan iborat bo'lib, uning atrofi devonxona, xazina va boshqa xizmat xonalari bilan o'rab olingan. Ayvon oldidagi dumaloq supa ustiga oq kigiz bilan bostirilgan o'tov o'rnatilgan. Bu oq uy – o'tovda ko'chmanchi qozoq, qoraqalpoq biylari va turkman sardorlari qabul qilinib, asosiy marosim tugagach, ziyofat berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бичурин Н.Я (Иакинф). Кўрсатилган асар. Ч.II... – С. 158
2. Низомулмулк. Сиёсатнома ёки сияр ул-мулк. –Т., 1997. – Б. 100-103.
3. Лощков В. О древней русской дипломатии. – М., 1957. – С. 21.
4. Юлдошев М.К. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI-XVII вв. – Ташкент, Фан, 1964. – С. 21.
5. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию. 1558-1560 гг. // В кн: Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. / Перевод с английского Ю.В. Готье. – Л.: Полиграфкнига, 1937. – С. 167-192.
6. Юлдошев М.Ю. К истории торговых и посольских связей. – Ташкент: Фан, 1964. – С.24.
7. Соловьев М.М. Ученая экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг. при участие натуралиста А. Лемана. – М.–Л., 1939. – С. 16-18.
8. Поезка из Орска в Хиву и обратно , совершенная в 1740-1741 годах поручиком Гладышевым и геодезистом Муравиным Б ,В ,Луниин Тошкент 1988 г
9. Буриев О., Колчанов А. Об одном участке великого шелкового пути ... – С. 112-114.
10. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008. – Б.
11. Агзамова Г.А.. Среднеазиатские ханства и Россия: к истории караванной торговли (XVI – первая половина XIX вв.) Россия – Узбекистан. История и современность. Спецвыпуск. – М., 2008. – С. 15, 22-23.

12. Муҳаммад Алихон Ғофур. Хоразм сафари кундалиги (Муҳаммадшоҳ Қожор ва Оллоҳқулихон ўртасидаги дипломатик алоқалар тарихидан. 1842 йил) / Форс тилидан И. Бекжонов таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009– Б. 13–52; Ризоқулихон Ҳидоят. Сафоратномаи Хоразм. Носириддиншоҳ ва Муҳаммад Аминхон ўртасидаги дипломатик алоқалар тарихидан. 1851 йил. Форс тилидан И. Бекжонов таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б. 93, 152-153.

13. Муҳаммад Алихон Ғофур. Хоразм сафари кундалиги (Муҳаммадшоҳ Қожор ва Оллоҳқулихон ўртасидаги дипломатик алоқалар тарихидан. 1842 йил) / Форс тилидан И. Бекжонов таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009– Б. 13–52; Ризоқулихон Ҳидоят. Сафоратномаи Хоразм. Носириддиншоҳ ва Муҳаммад Аминхон ўртасидаги дипломатик алоқалар тарихидан. 1851 йил. Форс тилидан И. Бекжонов таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б. 93.

14. Polvonov, J. A. (2023). IRAN-KHIVA EMBASSY RELATIONS IN “RUZNOMAIY SAFARI KHORAZM”. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(02), 07-11.

15. Polvonov, J. A. (2023). RECORDS FROM THE EMBASSY HISTORY OF THE KHIVA KHANATE (IN THE EXAMPLE OF THE KOKAN KHANATE). *Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals*, 3(06), 8-11.

16. Polvonov, J. (2023). Xiva xonligining boshqaruvi va ma'muriy tizimi xix asrda. *Марказий Осиё тарихи ва маданияти*, 1(1), 275-279.